

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ رَبَّ الْعَالَمِينَ

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ رَبَّ الْعَالَمِينَ

مراقبت از بیماران دیابتی در ماه رمضان

Diabetes patients management in Ramadan

Fereidoun Azizi

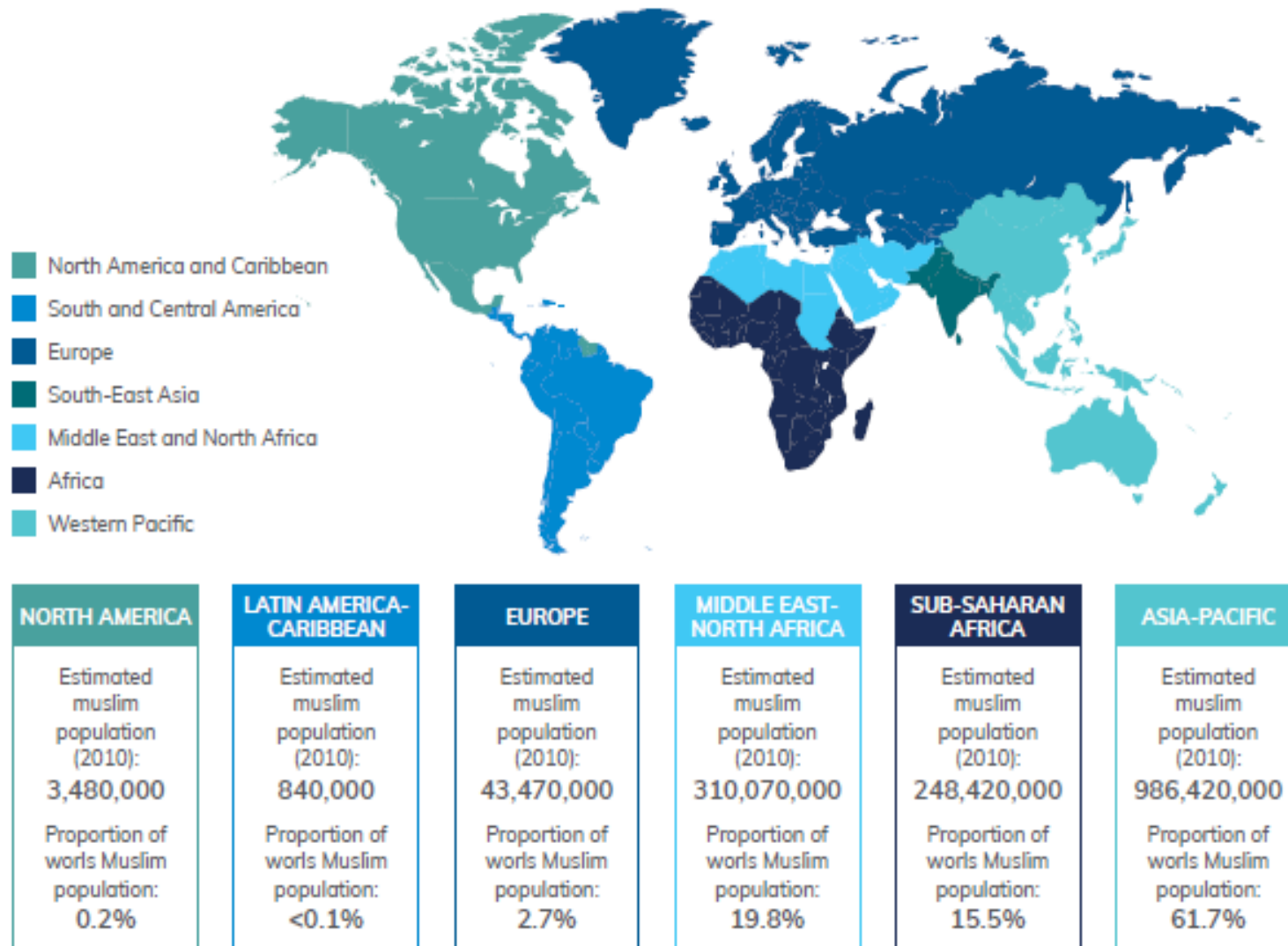
*Research Institute for Endocrine Sciences
Shahid Beheshti University of Medical Sciences*

کارگاه دیابت
پژوهشکده علوم غدد درون ریز و متابولیسم
۱۴-۱۰ بهمن ۱۴۰۱

Learning Objectives

- **To review research in Islamic fasting**
- **To describe changes in carbohydrate metabolism during fasting**
- **To summarize effects of fasting in diabetics**
- **To discuss management of diabetes during Ramadan**
- **To understand changes of treatment regimen in Ramadan**
- **To illustrate tips for elderly individuals during fasting**
- **To discuss major points of diabetes care in Ramadan**

The growing problem of diabetes in countries with a majority Muslim population

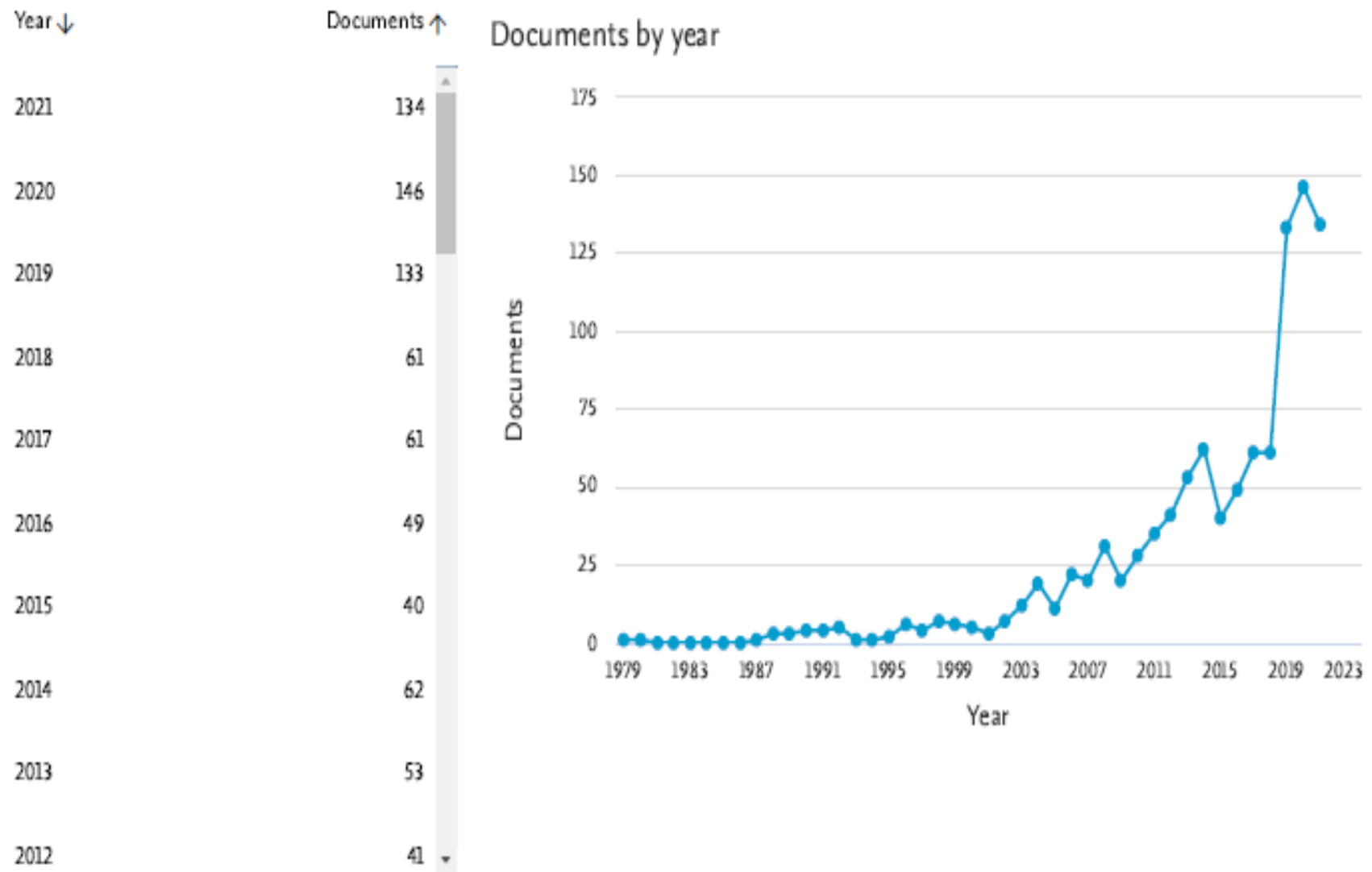

Benefits of Fasting in Islam : How character-building is achieved...

نخستین هدف روزه‌داری اسلامی نیت و قصد قربت و نزدیکی به خداوند متعال است. از جمله هدف‌های دیگر روزه، سلامت و تندرستی جسم، تقوی و پرهیزکاری است. پرورش اراده، تزکیه و وارستگی، اصلاح شیوه زندگی و اخلاق، ترک عادات مذموم و ناپسند، اصلاح فرد و در نتیجه اصلاح جامعه مد نظر شریعت اسلام است.

Ramadan Fasting publications: 1979-2021

Ramadan Fasting publications by country

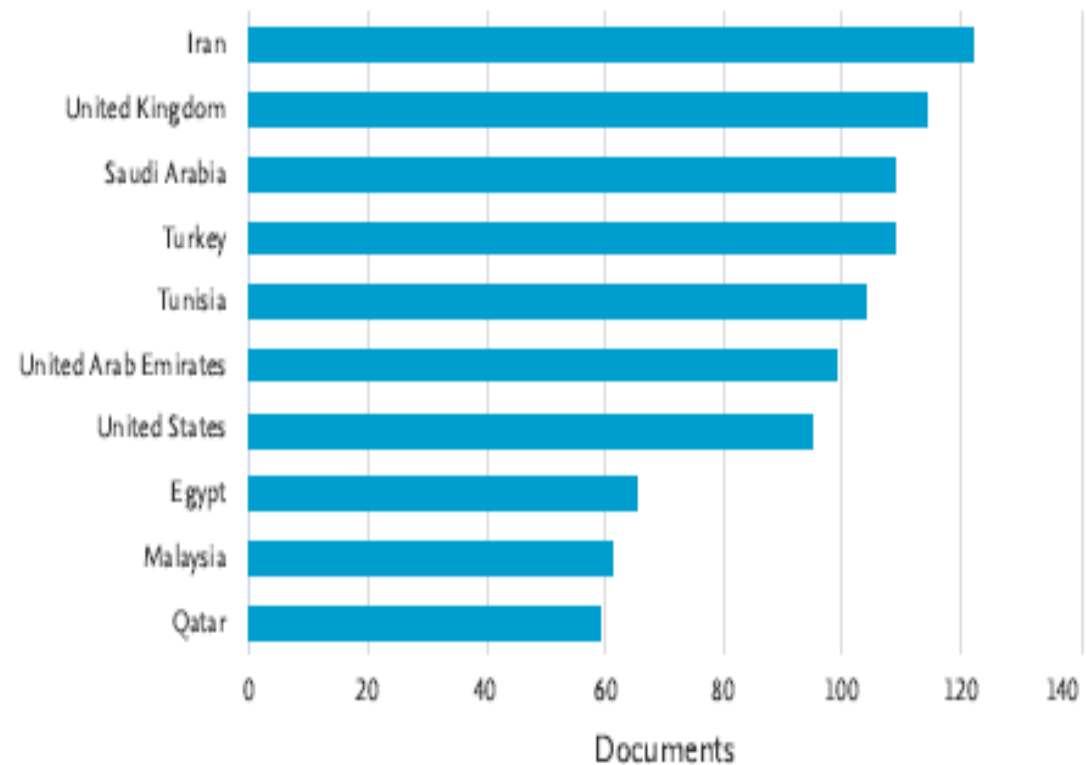
Country/Territory ↑

Documents ↓

☐ Iran	122
☐ United Kingdom	114
☐ Saudi Arabia	109
☐ Turkey	109
☐ Tunisia	104
☐ United Arab Emirates	99
☐ United States	95
☐ Egypt	65
☐ Malaysia	61
☐ Qatar	59

Documents by country or territory

Compare the document counts for up to 15 countries/territories.

روزه داری اسلامی

- ❖ روزه داری ماه رمضان بر همه مسلمانان بالغ واجب است مگر مشمول موارد استثنایی منع روزه داری می باشند.
- ❖ روزه داری اثرات مفید در ابعاد مختلف سلامت (معنوی، جسمی، روانی و اجتماعی) دارد.
- ❖ پزشکانی که برای مسلمانان خدمات سلامت را ارائه می دهند می بایست با تغییرات در ابعاد مختلف سلامت در افراد سالم و بیماران مختلف آشنایی کامل داشته باشند و مشاوره های علمی مبتنی بر شواهد به افراد جامعه ارائه دهند.
- ❖ در مراقبت از بیماران در حین روزه داری باید کلیه ابعاد Patient Centered Care رعایت شود و پزشک با تمهیدات و مشاوره مناسب روزه داری را تسهیل و مراقبت نماید.

تغییرات متابولیسم

کربوهیدرات ها

هنگام نخوردن غذا

تغییرات گلوکز (Glucose Turnover)

Absorptive: 8-12 hr

مرحله جذب غذا: ۸-۱۲ ساعت

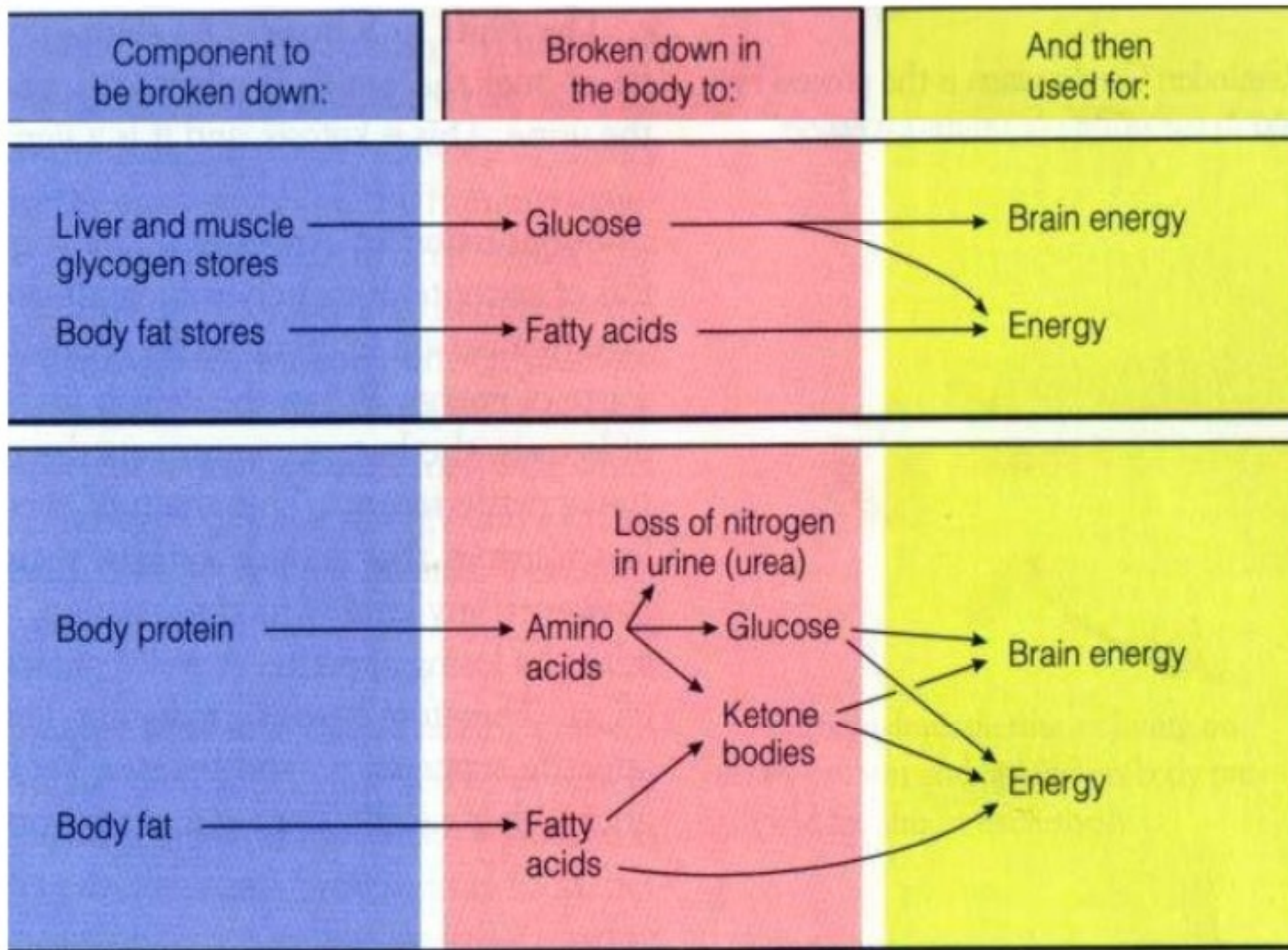
Post absorptive: 5-6 hr

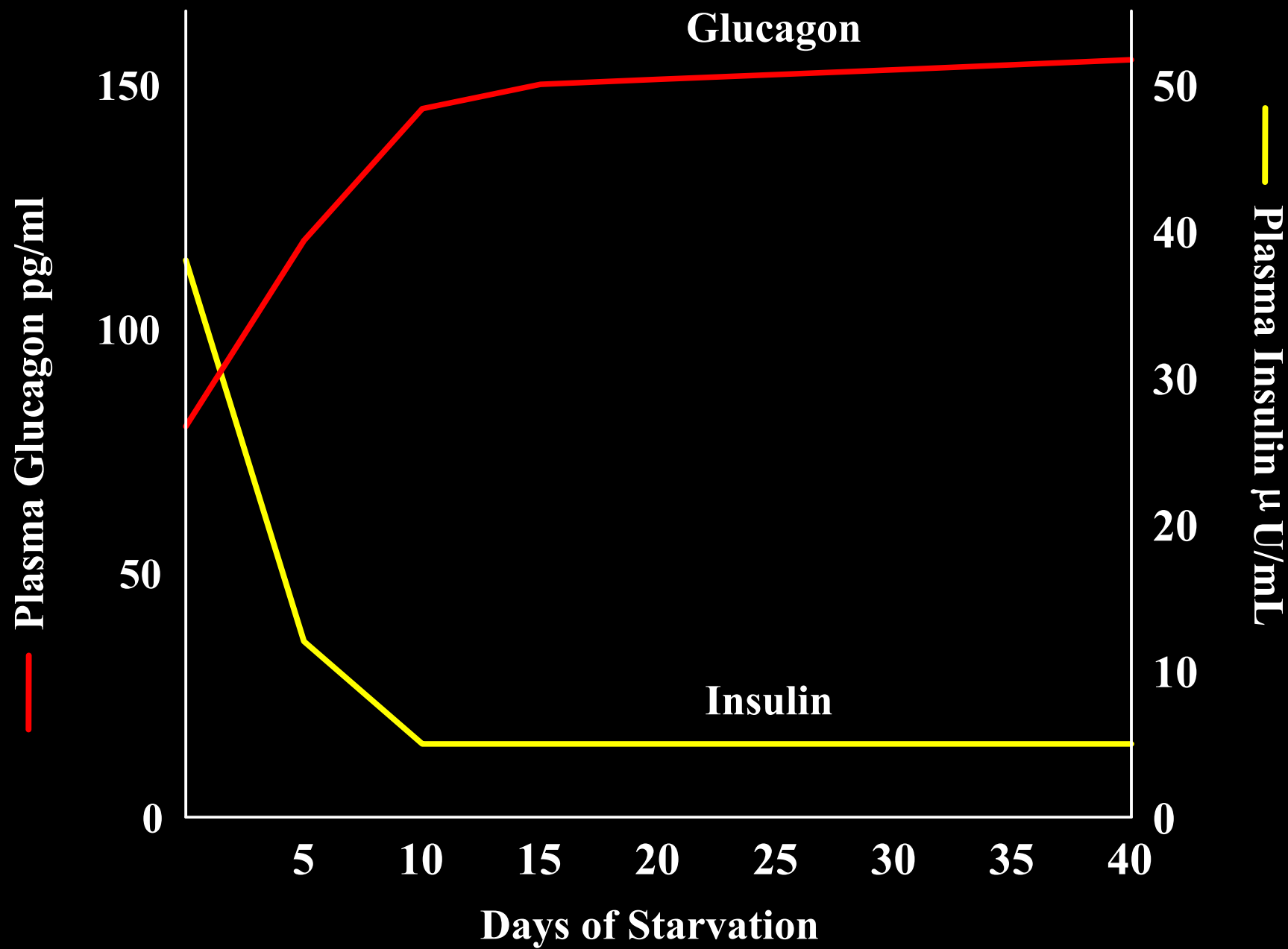
مرحله پس از جذب: ۵-۶ ساعت

Gluconeogenesis

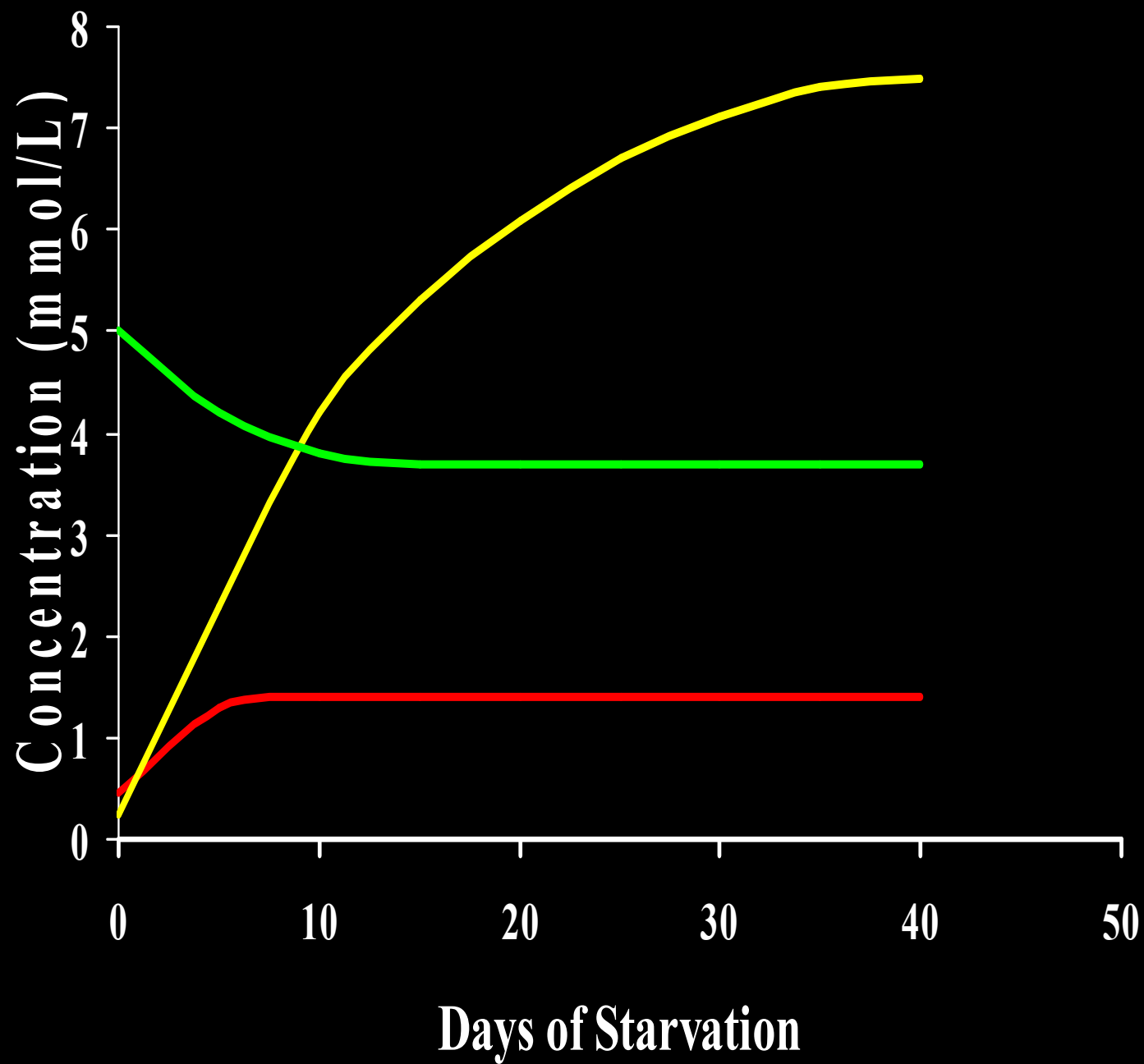
تولید گلوکز جدید

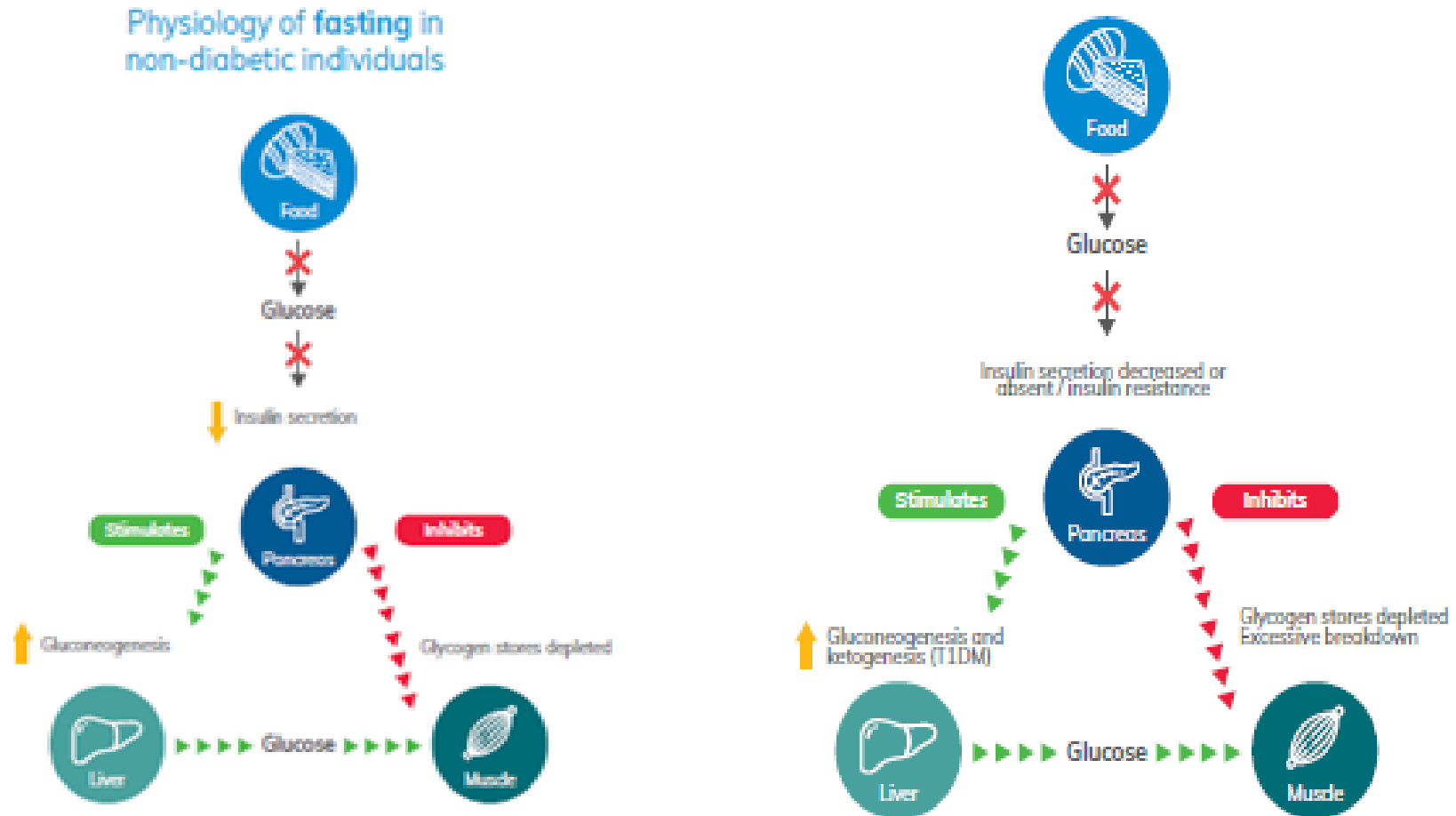

Pathophysiology of fasting in people with diabetes

Substrate oxidation as a function of daytime fasting, (Left). In individuals with diabetes, the underlying pathophysiology and the medications used to treat the condition both disturb glucose homeostasis. When fasting, insulin resistance/deficiency can lead to excessive glycogen breakdown and increased gluconeogenesis in people with T1DM and T2DM; in addition, in T1DM, augmented ketogenesis can occur.

Fasting in type 1 diabetics

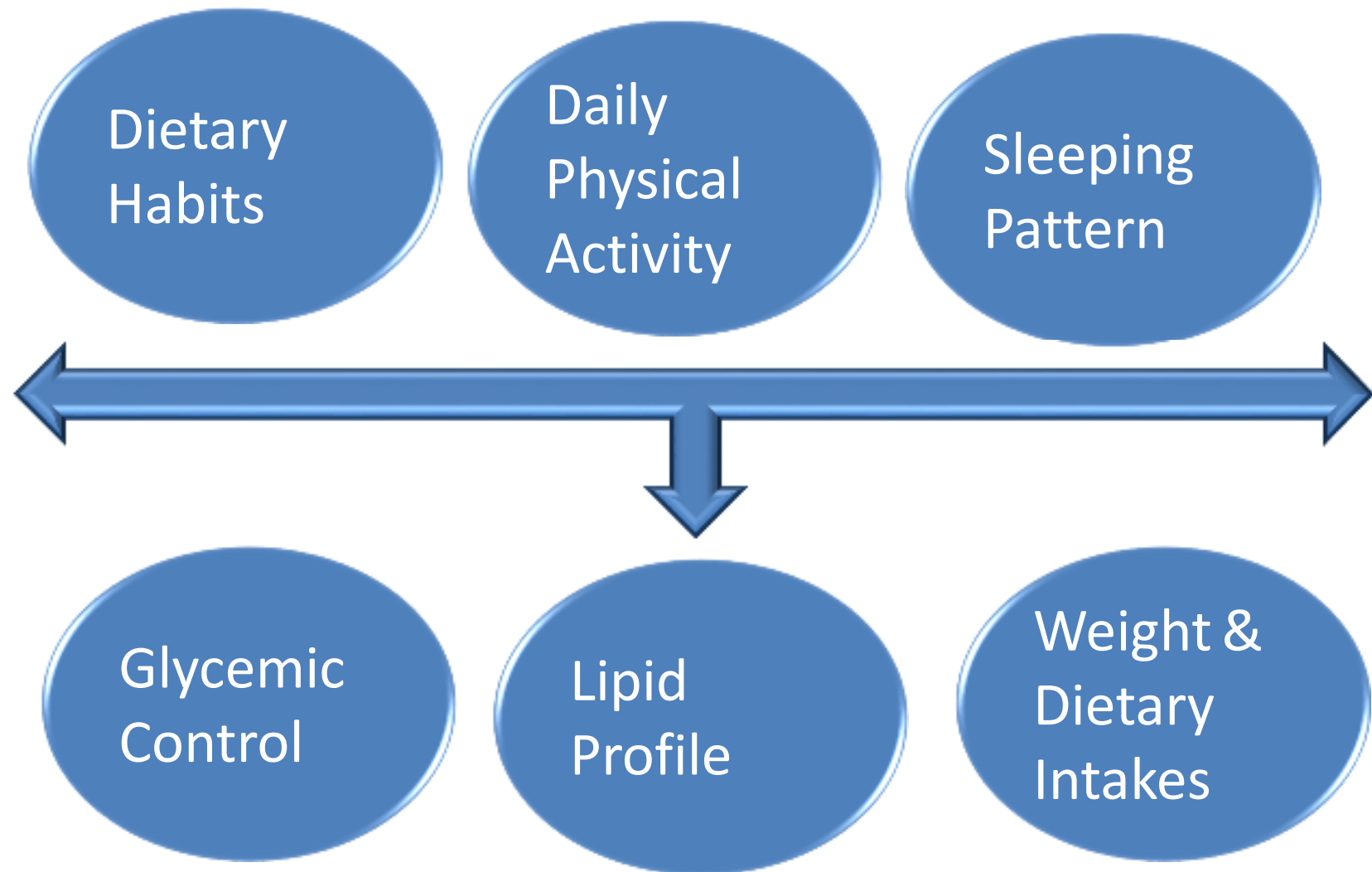
- **Glucagon secretion fails to increase**
- **Epinephrine secretion is defective**
- **Prolonged fast:**

Excessive glycogen breakdown

Increased gluconeogenesis

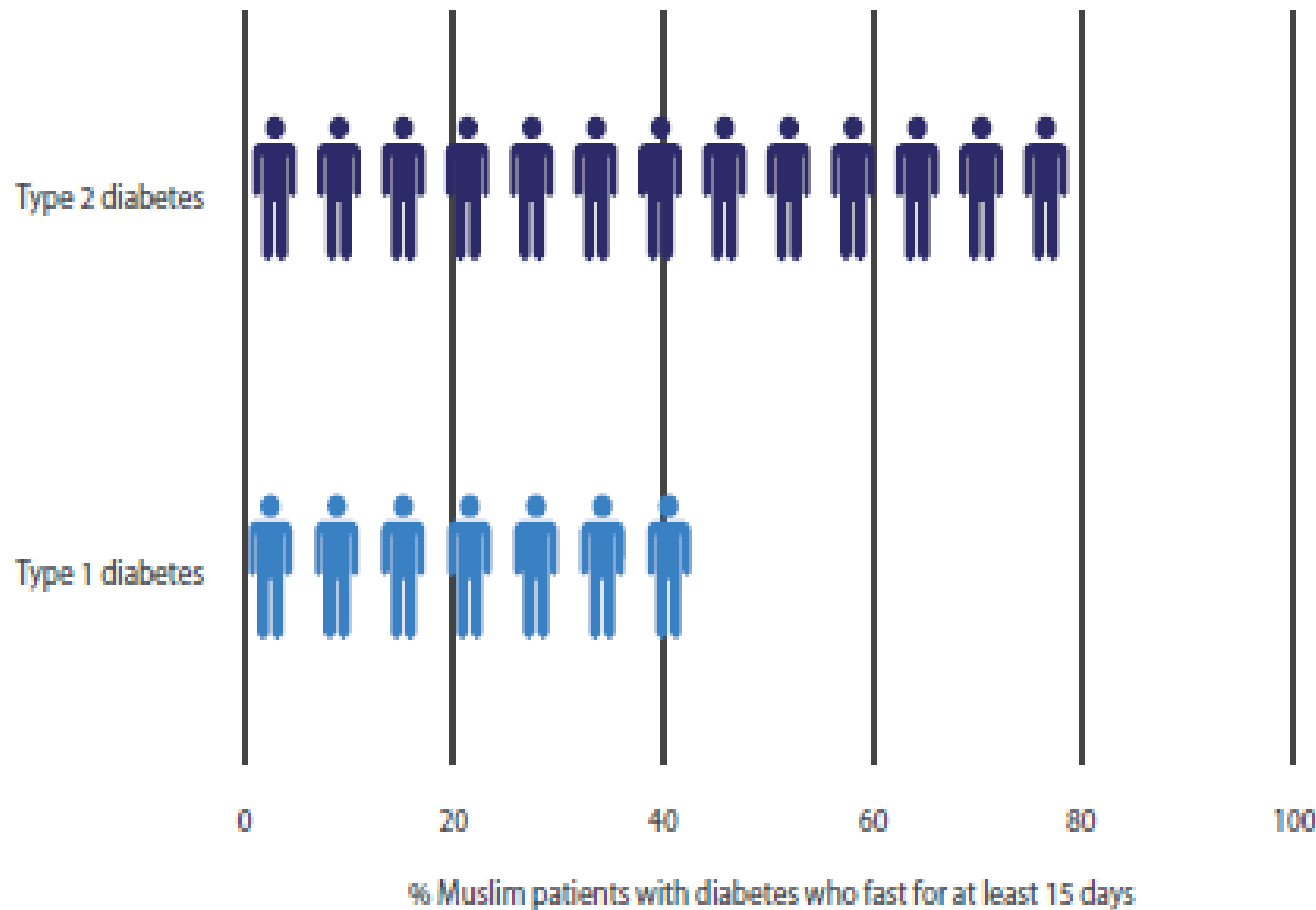
Ketoacidosis

Changing in lifestyle during Ramadan

Up to 79% of Muslims with diabetes fast for at least 15 days during Ramadan

17

Salti I, Benard E, Detournay B, et al. A population-based study of diabetes and its characteristics during the fasting month of Ramadan in 13 countries: results of the epidemiology of diabetes and Ramadan 1422/2001 (EPIDIAR) study. Diabetes Care 2004;27:2306-11.

Change in physical activity and food intake during Ramadan in patients with diabetes

<i>Variable</i>		<i>Type1</i>	<i>Type2</i>
		<i>n=1070</i>	<i>N=11,173</i>
<i>Physical activity</i>	More	11	9
	Less	35	37
	Same	54	54
<i>Food intake</i>	More	20	19
	Less	23	30
	Same	57	51
<i>Weight change</i>	More	18	19
	Less	20	27
	Same	62	54

Change in dosage of insulin and oral hypoglycemic drugs during Ramadan

<i>Variable</i>		<i>Type1</i>	<i>Type2</i>
		<i>n=1070</i>	<i>n=11,173</i>
<i>Insulin dose</i>	Increased	11	8
	Decreased	24	25
	Maintained	64	64
	Stopped	1	3
<i>OAD dose</i>	Increased	5	4
	Decreased	15	19
	Maintained	79	75
	Stopped	1	2

Recognised factors that may influence the development of Personalised care for people with diabetes that fast during Ramadan

Ramadan related factors	Diabetes related factors	Factors concerning the individual
Length of fasting hours	Type of diabetes	Age (adolescents and elderly)
Season of fasting	Duration of diabetes	Gender
Weather	Diabetic complications	Occupation
Geographical location	Antidiabetic therapies	Pregnancy/Lactation
Social changes	Previous control	Meal pattern
Past experiences	Proneness to hypoglycaemia	Exercise nature/timing
	Hypoglycaemic unawareness	Motivation
	Access to care	Personal preferences

Major risks associated with fasting in patients with diabetes

---

Hypoglycemia

Hyperglycemia

Diabetic ketoacidosis

Dehydration and thrombosis

Management of diabetes during Ramadan

Pre –Ramadan Medical Assessments

- Assess the clinical profile
- Evaluation of the risk of fasting

Ramadan Focused Structured Education

- Nutrition education
- Timing and dosing of medications
- Physical activity
- Recognizing and managing complications

Hui E et al. BMJ 2010; 340: 1407-1411.

AlMaatouq M. Diabetes, Metabolic syndrome and Obesity: Targets and Therapy 2012;5:109-11.

Elements for risk calculation and suggested risk score for people with diabetes mellitus (dm) that seek to fast during Ramadan

Risk Element	Risk Score	Risk Element	Risk Score
1. Diabetes type		5. Type of treatment	
<i>Type 1 diabetes</i>	1	<i>Multiple daily mixed insulin Injections</i>	3
<i>Type 2 diabetes</i>	0	<i>Basal Bolus/Insulin pump</i>	2.5
2. Duration of Diabetes (years)		<i>Once daily Mixed insulin</i>	2
<i>A duration of ≥ 10</i>	1	<i>Basal Insulin</i>	1.5
<i>A duration of < 10</i>	0	<i>Glibenclamide</i>	1
3. Presence of hypoglycaemia		<i>Gliclazide/MR or Glimepride or Repeganide</i>	0.5
<i>Hypoglycaemia unawareness</i>	6.5	<i>Other therapy not including SU or Insulin</i>	0
<i>Recent Severe hypoglycaemia</i>	5.5	6. Self-Monitoring of Blood Glucose (SMBG)	
<i>Multiple weekly Hypoglycaemia</i>	3.5	<i>Indicated but not conducted</i>	2
<i>Hypoglycaemia less than 1 time per week</i>	1	<i>Indicated but conducted sub-optimally</i>	1
<i>No hypoglycaemia</i>	0	<i>Conducted as indicated</i>	0
4. Level of glycaemic control		7. Acute complications	
<i>HbA1c levels $> 9\%$ (11.7 mmol/L)</i>	2	<i>DKA/ HONC in the last 3 months</i>	3
<i>HbA1c levels 7.5–9% (9.4–11.7 mmol/L)</i>	1	<i>DKA/ HONC in the last 6 months</i>	2
<i>HbA1c levels $< 7.5\%$ (9.4 mmol/L)</i>	0	<i>DKA/ HONC in the last 12 months</i>	1
		<i>No DKA or HONC</i>	0

Elements for risk calculation and suggested risk score for people with diabetes mellitus (dm) that seek to fast during Ramadan

Risk Element	Risk Score	Risk Element	Risk Score
8. MVD Complications/Comorbidities		12. Physical Labour	
<i>Unstable MVD</i>	6.5	<i>Highly Intense physical labour</i>	4
<i>Stable MVD</i>	2	<i>Moderate Intense Physical Labour</i>	2
<i>No MVD</i>	0	<i>No physical labour</i>	0
9. Renal Complications/Comorbidities		13. Previous Ramadan Experience	
<i>eGFR < 30 mL/min</i>	6.5	<i>Overall negative experience</i>	1
<i>eGFR 30-45 mL/min</i>	4	<i>No negative or positive experience</i>	0
<i>eGFR 45-60 mL/min</i>	2	14. Fasting hours (location)	
<i>eGFR >60 mL/min</i>	0	<i>≥ 16 hours</i>	1
10. Pregnancy*		<i>< 16 hours</i>	0
<i>Pregnant not within targets*</i>	6.5		
<i>Pregnant within targets*</i>	3.5		
<i>Not pregnant</i>	0		
11. Frailty and Cognitive function		DKA — Diabetic Ketoacidosis	
<i>Impaired cognitive function or Frail</i>	6.5	HONC — Hyperglycaemic Hyperosmolar Nonketotic Coma	
<i>> 70 years old with no home support</i>	3.5	eGFR — Estimated glomerular filtration rate	
<i>No frailty or loss in cognitive function</i>	0	MVD — Macrovascular disease	

*Pregnant and breastfeeding women have the right to not fast regardless of whether they have diabetes

Risk score and risk categories

SCORE 0 TO 3	LOW RISK
SCORE 3.5 TO 6	MODERATE RISK
SCORE > 6	HIGH RISK

طبقه بندی پیشنهادی بیماران دیابتی برای اجازه روزه داری بر اساس فقه شیعی

احتمال خطر کم است یا وجود ندارد

افراد مبتلا به دیابت نوع ۲ که همه شرایط زیر را دارند:

- چاق و یا دارای وزن طبیعی
  - تحت کنترل با رژیم غذایی
  - تحت درمان با متفورمین، تiazولیدین دیونها، آکاربوز، رپاگلینید، اینکرتین ها، انسولین های پایه (طولانی اثر)، مهار کننده های DDP-4 و SGL2
  - آموزش پذیر
  - متعهد به پایش منظم قند خون
  - کنترل متابولیک مطلوب (قند خون ناشتا کمتر و یا مساوی ۱۵۰ و قند خون بعد از غذا کمتر یا مساوی ۲۰۰ میلی گرم در دسی لیتر و Hb1C کمتر از ۸ درصد)
-

طبقه بندی پیشنهادی بیماران دیابتی برای اجازه روزه داری براساس فقه شیعی

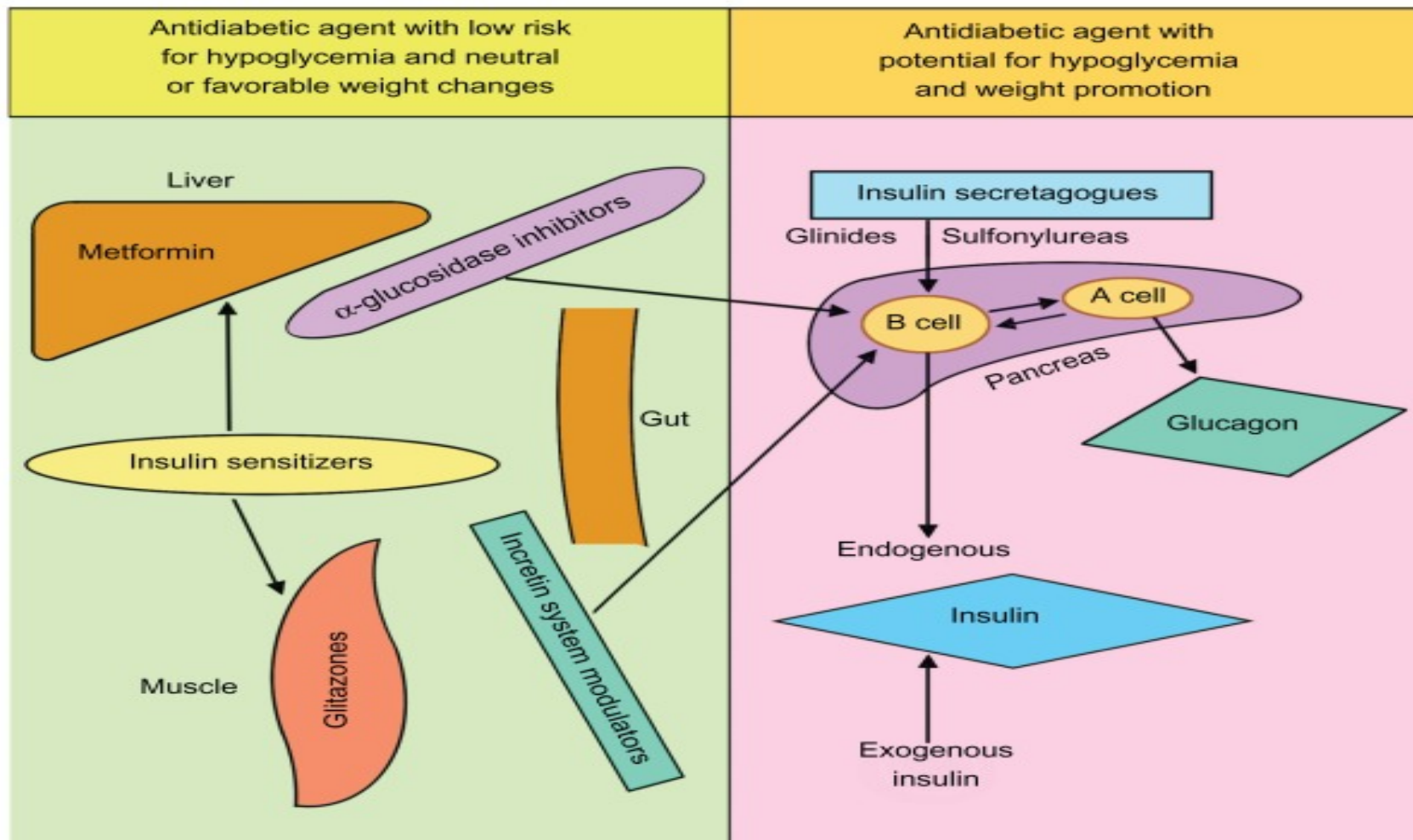
احتمال خطر زیاد یا خیلی زیاد است

بیماران دیابتی دارای هر یک از شرایط زیر:

- دیابت نوع ۱ و ۲ کنترل نشده
- دیابت نوع ۲ تحت درمان با رژیم انسولین درمانی کوتاه و متوسط الاثر چندین نوبت در روز
- سابقه بستری در بیمارستان به علت حملات هیپو و یا هیپرگلیسمی شدید، کتواسیدوز دیابتی و اغمای هیپراسمولار در سه ماه گذشته
- بیمارانی که علائم هشدار دهنده هیپو گلیسمی را نشان نمی دهند.
- ابتلا به عوارض مزمن پیشرفته دیابت
- دیابت و بارداری (Pre-GDM, or GDM)
- شیر دهی در صورتی که روزه داری منجر به کاهش شیر مادر شود.
- سالمندانی که توانایی خود مراقبتی ندارند و تنها زندگی می کنند.
- عدم همکاری بیمار با برنامه های آموزشی و درمانی
- مصرف داروهایی که بر حافظه و عملکرد شناختی اثر می گذارند.

Site and mode of action of the most commonly used antidiabetic pharmacological agents, classified by their hypoglycemic risk potential and weight gain/loss characteristics

توصیه های مراقبتی در بیماران دیابتی نوع ۲ هنگام روزه داری

درمان قبل از رمضان

رژیم و فعالیت بدنی

داروهای خوراکی کاهنده قند خون:

متفورمین ۵۰۰ میلیگرم سه بار در روز

سولفانیل اوره یک بار در روز

سولفانیل اوره دو بار در روز

گلیتازون دو بار در روز

انسولین دو بار در روز

هنگام روزه داری

مایعات کافی؛ تنظیم زمان و شدت فعالیت بدنی

متفورمین ۱۰۰۰ میلیگرم افطار ۵۰۰ میلیگرم سحر

دوز هنگام افطار مصرف شود

دوز کامل افطار، نصف دوز سحر

بدون تغییر، دوز هنگام افطار و سحر

دوز صبح افطار و نصف دوز شب سحر

در صورت نیاز مصرف لیسپرو و گلازین

تغییرات دوز انسولین NPH و Regular در ماه رمضان

در طول ماه رمضان

قبل از ماه رمضان

انسولین NPH

دوز صبحگاهی بدن تغییر در وعده افطار
۵۰ درصد دوز شامگاهی در وعده سحر

• دو بار در روز

انسولین Regular

○ دوز کامل شبانگاهی قبل از افطار
○ ۲۵ تا ۵۰ درصد دوز صبحگاهی قبل از سحر

• دو بار در روز

تغییرات دوز انسولین از پیش مخلوط شده در ماه رمضان

در طول ماه رمضان

قبل از ماه رمضان

انسولین Novomix-30 یا Lansulin 70/30

○ دوز کامل در وعده افطار

❖ یک بار در روز

○ دوز کامل شبانه‌گاهی قبل از وعده افطار

❖ دو بار در روز

○ ۲۵ تا ۵۰ درصد دوز صبحگاهی در وعده سحر

○ حذف دوز قبل از نهار

❖ سه بار در روز

○ دوز کامل شبانه‌گاهی قبل از وعده افطار

○ ۲۵ تا ۵۰ درصد دوز صبحگاهی در وعده سحر

Algorithm for premixed insuling titration during Ramadan

Fasting pre-Iftar Pre-Sahaur BG (mg/dl)	Insulin adjustment of daily dose
300	↑ 20%
180	↑ 10%
100-180	No change
<100 or symptoms	↓ 10%
70 mg/dl	↓ 20%
<50 mg/dl	↓ 30-40%

Recommended changes of treatment regimen in patients on insulin therapy who fast during Ramadan

Before Ramadan	During Ramadan
Patients on insulin	Reduce total insulin dose 70%
glargin and rapid acting	60% as glargin
insulin	40% as rapid-acting
	Before Iftar and Sahur

Recommendations for prevention of hypoglycaemia during Ramadan

- **Blood glucose monitoring**
- **Record blood glucose to determine pattern of hypoglycaemia**
- **Medication adjustment (1-2 month before)**
- **Avoid skipping Sahur meals**
- **Avoid strenuous physical activity during fasting**
- **Breaking fast if there is hypoglycaemia**

When to break the fast

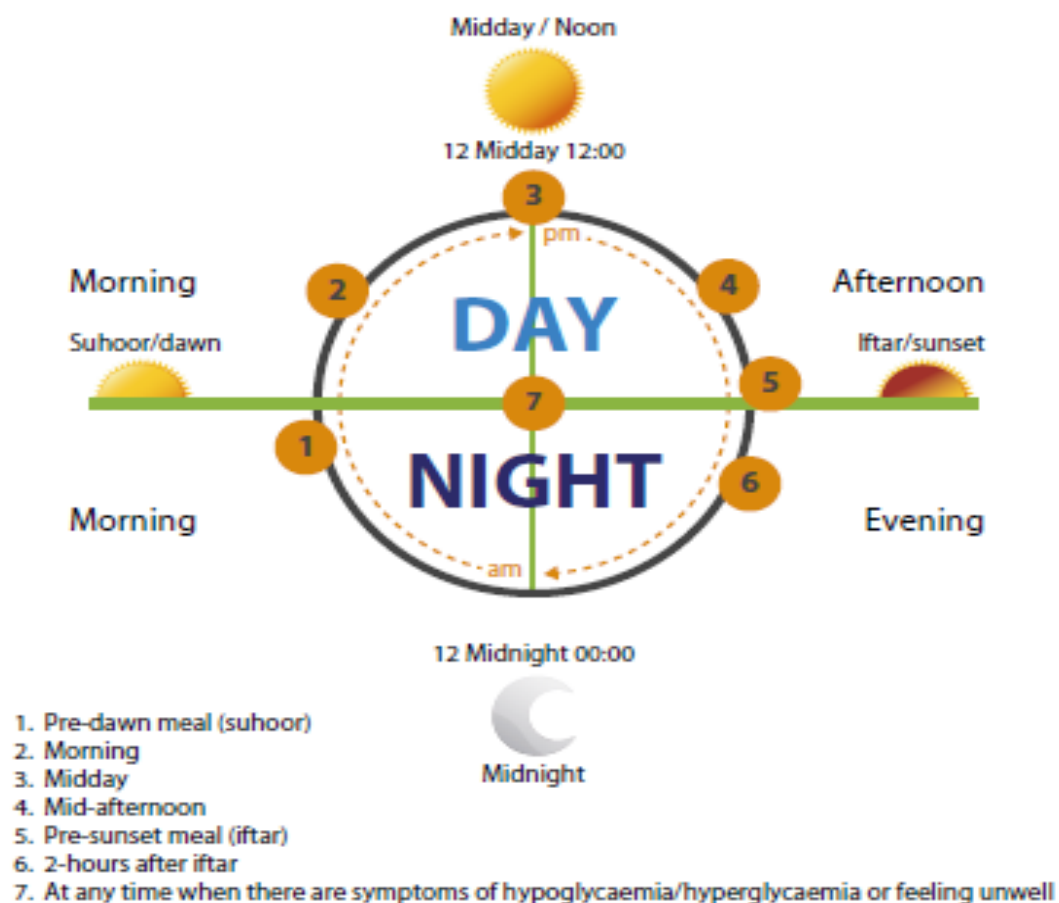
All patients should break their fast if:

- **Blood glucose <70 mg/dL (3.9 mmol/L)**
  - re-check within 1 h if blood glucose 70–90 mg/dL (3.9–5.0 mmol/L)
- **Blood glucose >300 mg/dL (16.6 mmol/L)***
- **Symptoms of hypoglycaemia, hyperglycaemia, dehydration or acute illness occur**

Hypoglycaemia	Hyperglycaemia
• Trembling • Sweating/chills • Palpitations • Hunger • Altered mental status • Confusion • Headache	• Extreme thirst • Hunger • Frequent urination • Fatigue • Confusion • Nausea/vomiting • Abdominal pain

*Consider individualisation of care.

Recommended timings to check blood glucose levels during Ramadan fasting

Ramadan fasting and the elderly

- Diabetes related complications such as **hypoglycaemia and hyperglycaemia** can be more frequent in elderly individuals than in younger individuals during the Ramadan fast.
- Greater and **more careful planning** pre-Ramadan is needed in elderly individuals to ensure a safe fast during Ramadan can be achieved.
- There must be a **greater emphasis on SMBG** in elderly individuals during the Ramadan fast to ensure safety.
- **Antidiabetic drugs with lower risks of hypoglycaemia** are preferred in elderly individuals.

Ramadan fasting (CVD and CKD)

Fasting during Ramadan with stable CVD does not increase hospitalizations or worsening of the underlying heart condition.

- **Fasting during Ramadan with stable CKD or having undergone a kidney transplant does not increase eGFR and any biochemical changes are transient.**
- **Individuals that have undergone a kidney transplant or have stage 3-5 CKD are at high-very high risk of fasting during Ramadan.**

نتیجه گیری

- ❖ بیماران دیابتی که خطر بالای عوارض را دارند نباید روزه بگیرند.
- ❖ بیماران دیابتی که به آنها مجوز روزه داری داده می شود، باید حداقل یکماه قبل از ماه رمضان بررسی شوند.
- ❖ شرط ورود به روزه داری کنترل قند خون، رژیم و فعالیت بدنی مناسب است.
- ❖ آموزش کامل بیماران قبل از شروع روزه داری داده شود.
- ❖ مراقبت از بیمار دیابتی در ماه رمضان نمونه بارز PCC (مراقبت متمرکز بر بیمار) است که باید هر فردی مجزا برنامه ریزی شود.
- ❖ خودمراقبتی توسط بیمار رکن اصلی روزه داری دیابتی ها است.

مسائل پزشکی روزه داری ۲۰۰

پرسش و پاسخ

WWW.endocrine.ac.ir

وب سایت پژوهشکده علوم غدد درون ریز و متابولیسم
دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی

